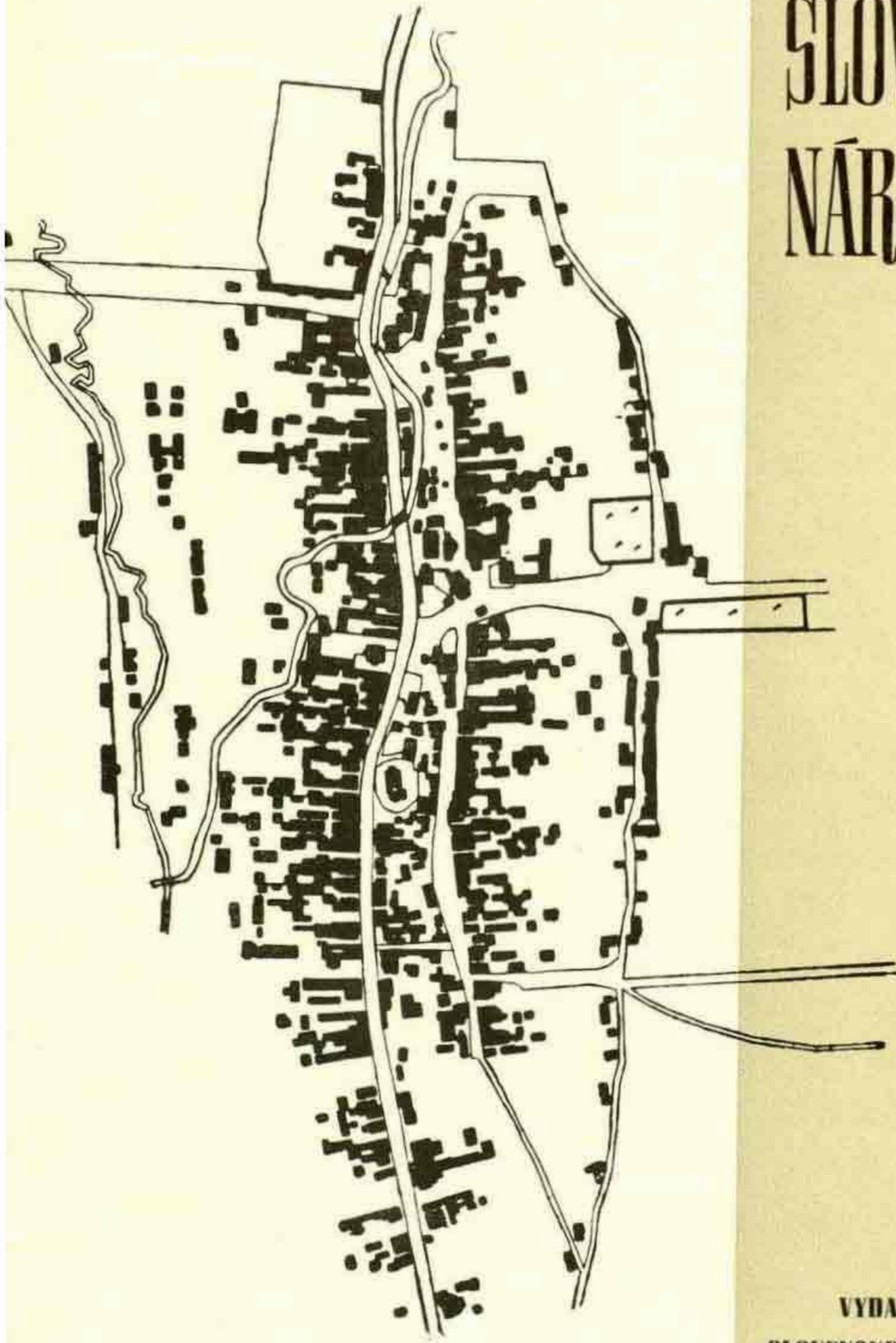

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

4

XIV

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1966

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

Ján Mjartan, Za prof. dr. Andrejom Melicherčíkom — — — — —	501
Milada Kubová, Bibliografia prác prof. dr. A. Melicherčika — — — — —	503
Božena Filová, Filozoficko-metodologický seminár o vplyve industrializácie na súčasnú ľudovú kultúru — — — — —	506
Adam Pranda, K otázke vzniku oblastí ľudovej kultúry na Slovensku — — — — —	511
Andrej Melicherčík, Tradičné a netradičné v ľudovej kultúre — — — — —	563
Milan Leščák, Príspevok k metodike terénneho výskumu súčasného stavu folklóru — — — — —	570
Viera Gašparíková, Rozklad alebo krivolaký vývoj ľudových rozprávok? — — — — —	579
Ľubica Droppová, K problematike národopisného výskumu súčasnosti — — — — —	594
Soňa Burlasová, K niektorým otázkam súčasnej piesňovej tvorby — — — — —	601
Michal Markuš, Vplyv industrializácie na ľudovú kultúru v okolí Košíc — — — — —	605
Anna Kostková, Adaptácia robotníkov v priemysle pochádzajúcich z poľnohospodárskeho prostredia — — — — —	616
Soňa Kováčevičová, Zmeny sídelných typov, centier a dominant dedín na Slovensku v posledných desaťročiach — — — — —	620
Ján Mjartan, Profesor Ján E. Koula 70-ročný — — — — —	650

BIBLIOGRAFIA

Milada Kubová, Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za rok 1964 — —	651
Obsah 14. ročníka — — — — —	662

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Мьяртан, В память проф. д-ра Андрея Мелихерчика — — — — —	501
Миллада Кубова, Библиография работ проф. д-ра А. Мелихерчика — — — — —	503
Боžена Филова, Философско-методологический семинар Института этнографии Словацкой академии наук, о влиянии индустриализации и о современной народной культуре — — — — —	506
Адам Пранда, К вопросу возникновения области народной культуры в Словакии — — — — —	511
Андрей Мелихерчик, Традиционное и нетрадиционное в народной культуре — — — — —	563
Милан Леšчак, Заметки по методике местных исследований настоящего положения фольклора — — — — —	570
Вера Гаšпарикова, Разложение или же неправильное развитие народных сказок? — — — — —	579
Любича Дроппова, К проблематике этнографических исследований современности — — — — —	594
Соња Бурласова, К некоторым вопросам современного песенного творчества — — — — —	601
Михал Маркуш, Влияние индустриализации на народную культуру — — — — —	605
Анна Косткова, Приспособляемость рабочих в промышленности, происходящих из сельскохозяйственной среды — — — — —	616
Соња Ковачевичова, Перемена типа доселков, центров и доминантов деревень в Словакии в последних десятилетиях — — — — —	620
Ян Мьяртан, Юбилей проф. Яна Э. Коулу — — — — —	650

БИБЛИОГРАФИЯ

Миллада Кубова, Библиография словацкой этнографии и фольклористики за 1964 г. — — — — —	651
Содержание 14-го тома — — — — —	662

INHALT

Ján Mjartan, Prof. Dr. Andrej Melicherčík ist gestorben — — — — —	501
Milada Kubová, Bibliographie der Arbeiten des Prof. Dr. A. Melicherčík — — — — —	503
Božena Filová, Philosophisch-methodologischer Seminar über den Industrialisierungseinfluss und über die zeitgenössische Volkskultur — — — — —	506
Adam Pranda, Zur Frage der Entstehung der Volkskulturgebiete in der Slowakei — — — — —	511
Andrej Melicherčík, Das Traditionelle und Nichttraditionelle in der Volkskultur — — — — —	563
Milan Leščák, Beitrag zur Methodik der Terrainforschung des gegenwärtigen Folklorestandes — — — — —	570
Viera Gašparíková, Zerfall oder krummlinige Entwicklung der Volkserzählungen? — — — — —	579
Ľubica Droppová, Zur Problematik der ethnographischen Forschung der Gegenwart — — — — —	594

Na 1. strane obálky: Sídelný pôdorys obce Strba. Z knihy J. Kuhna, Architektúra na Slovensku do polovice 19. stor., Bratislava 1958.

VPLYV INDUSTRIALIZÁCIE NA ĽUDOVÚ KULTÚRU

EINFLUSS DER INDUSTRIALISIERUNG AUF DAS VOLKSTUMSGUT IN DER UMGEBUNG VON KOŠICE

MICHAL MARKUS

Národopisný ústav SAV Bratislava (pracovisko Košice)

Domnievam sa, že pred účastníkmi našej pracovnej porady nemusím podrobnejšie rozoberať pojem a problematiku ľudovej kultúry. Vieme, že v poslednom polstoročí sa ňou zaoberali poprední národopisní bádatelia, hlavne teoretici, dosť intenzívne. Poznáme celý rad samostatných štúdií a knižne vydaných publikácií, výsledky ktorých boli zhodnotené aj v našej domácej odbornej literatúre. Napriek širokému záujmu o túto tematiku diskusiu o ľudovej kultúre nemôžeme celkom uzavrieť.

Je to samozrejmé, lebo ľudová kultúra nie je stabilným útvarom, ale sa stále mení, obohacuje o nové prvky, je v ustavičnom pohybe, takže jej presné definovanie je dosť zložitým problémom. Hoci má mnoho archaických prvkov, popri nich má aj novšie, ktoré vznikli len nedávno vplyvom hospodárskych, spoločenských alebo iných príčin a ktoré často nahradili, vymenili zastaralé javy v živote ľudu. Dnešný národopis sleduje tieto zmeny a vplyvy s osobitným záujmom a zreteľom, usiluje sa zistiť určitú pravidelnosť tohto vývoja v celej ľudovej kultúre.

Všetkým je nám jasné, že celý proces je v úzkom vzťahu s hospodárskou základňou, že úzko súvisí s rozvojom materiálnych potrieb, predovšetkým s vývojom výrobných síl, so priemyselňovaním Slovenska.

V referáte chcem poukázať predovšetkým na tie faktory industrializácie, ktoré zapríčinili základné zmeny v živote ľudu tak v o k o l í K o š í c, ako aj v samom meste.

Pri uvádzaní zmien v ľudovej kultúre nebudem podrobnejšie opisovať jednotlivé varianty (sú nám všetkým viac-menej známe), namiesto toho sa pokúsim poukázať na ťažšie zisiteľné príčiny vzniku zmien, ich historickú predohru, na ich rozsah a pravidelnosť v živote a kultúre ľudu. V súvisi s vývojom a zmenami chcel by som nadhodiť aj niektoré zásadné myšlienky a poukázať na najožehavejšie problémy, s ktorými sa národopisní pracovníci vo výskume súčasnosti dosť často stretávajú. Sú to veľmi vážne, zásadné, metodicko-teoretické problémy.

O t á z k a s p r i e m y s e ľ ň o v a n i a

Hoci termín s p r i e m y s e ľ ň o v a n i e často používame, musíme konštatovať, že priemyselňovanie nie je novodobým javom. V západnej Európe prebiehal tento proces už v 16.—17. stor., kde mal svoj pokojný, dlhotrvajúci vývoj.

Počiatky priemyselňovania prebiehajú aj u nás v rôznych ekonomicko-spoločenských formáciách. Teritoriálne sa začína v západnej časti štátu, jeho hlavné počiatky na Slovensku môžeme klásť do 19. stor. Treba priznať, že priemyselňa

* Prednesené na filozoficko-metodologickom seminári NÚ SAV *O vplyve industrializácie na ľudovú kultúru* 8. III. 1966 v Smoleniciach.

výroba na Slovensku bola v tomto období značne primitívna a zaostávala za západoeurópskymi krajinami. Dôležitým medzníkom v politickom a hospodárskom živote ľudu bola buržoázna revolúcia, čím sa vlastne začína rýchlejší rozvoj kapitalizmu aj na našom území.

Samozrejme, v súvisе s týmito zmenami nastávajú aj v našej ľudovej kultúre pozoruhodné zmeny, ktoré úzko súvisia s hospodárskou základňou krajiny. Sem patrí napr. likvidácia zastaralého feudálno-spoločenského života, zrušenie poddanstva, povinnej roboty na panskom, začiatky rozpadu veľkorodiny, prechod na intenzívnejšie pestovanie poľnohospodárskych plodín, kukurice, zemiakov, cukrovej repy, hľadanie nových pracovných možností, chodenie na sezónne práce do úrodnejších krajín, migrácia slovenského etnika do cudziny, rozvoj podomového obchodu, vznik menších fabrík v mestských centrách, vznik mestskej robotníckej triedy ap.

Tieto hospodársko-spoločenské zmeny odrazili sa aj v tradičnej ľudovej kultúre celého slovenského etnika, teda aj u obyvateľov v okolí Košíc i v samých Košiciach. Zreteľne to badať napríklad v ľudovej architektúre, odeve, strave, zamestnaní, vo zvykoslovných a folklórnych prejavoch ľudu. Tento proces pokračuje aj od prelomu nášho storočia, pravda, nie všade rovnako. V blízkosti miest, priemyselných centier, železničných tratí ide vývoj rýchlejší, pokým medzi vrchmi, v ťažko prístupných obciach, hlavne na východnom Slovensku, pomalšie.

Sledovanie vplyvov spriemyselňovania v predošlých etapách je veľmi dôležitou úlohou národopisu, lebo vývoj a formovanie ľudovej kultúry ani časove, ani teritoriálne nepokračuje rovnomerne. Našou úlohou je sledovať a svedomite skúmať, do akej miery sa ľud zúčastňoval na tomto procese, ako preberal produkty industrializácie a ako vplývali na jeho každodenný život. Skúsenosti z okolia Košíc ukazujú, že ľudová kultúra preberá produkty priemyslu už v 19. stor., z ktorých niektoré sú zaradené, aklimatizované v štruktúre ľudovej kultúry, iné (hoci určitý čas aj tvorili súčasť ľudovej kultúry) sú dnes už nahradené ďalšími, novšími prvkami.

Vplyv industrializácie na ľudovú kultúru v súčasnosti

Vplyvy industrializácie na ľudovú kultúru môžeme najmarkantnejšie sledovať hlavne v súčasnosti, hneď po druhej svetovej vojne a po víťazstve robotníckej triedy r. 1948. Proces sa prejavil poštátnením priemyselných závodov, socializáciou pôdy, mechanizovaním poľnohospodárstva, budovaním nových priemyslových závodov na Slovensku. Podstatne sa zmenila hospodárska základňa, čo sa odrazilo aj v živote ľudu. Na dedinách sa uvoľnilo veľké množstvo pracovných síl; mnohí roľníci prešli z poľnohospodárskeho sektora do priemyslu, čím sa na Slovensku značne rozšíril počet robotníkov. Ide tu o veľmi pozoruhodný proces, o prechod roľníctva do skupiny robotníkov; bývalí roľníci prenášajú svoje znalosti a tradície zo svojho prostredia, z predošlej formy života, do nového priestoru, do radov robotníkov, čím sa spestruje paleta tradícií bývalej robotníckej triedy. Vytvára sa nové, zvláštne prostredie, v ktorom prebieha vzájomné

ovplyvňovanie staršej a novonastúpenej robotníckej garnitúry; miešajú sa staršie a novšie (vlastne tradičné) prvky, pričom sa rodí niečo nové, špecifické, ktorého tvárnosť ešte nevidíme, nevieme presne charakterizovať.

Priestor vplyvov súčasnej industrializácie

Prv než by sme pokračovali v rozbere vplyvov industrializácie na súčasnú ľudovú kultúru, treba nám jasnejšie povedať: k d e — a v akých skupinách ľudí sa odohráva tento zvláštny proces.

Vplyvy industrializácie možno badať v celej šírke nášho života. Súvisí to so sociálnou a hospodárskou prestavbou našej spoločnosti. Najmarkantnejšie možno to pozorovať v zaostalých oblastiach Slovenska, hlavne na dedine. Z viacerých skupín ľudí vyzdvihneme len štyri kategórie.

Do prvej kategórie zaraďujeme bývalé roľnícke rodiny, ktoré so zmenou zamestnania sa odsťahovali z dediny a stali sa obyvateľmi väčšieho mesta alebo priemyselného centra. Do druhej skupiny patria tí, ktorí zmenili síce svoje pôvodné roľnícke zamestnanie, stali sa riadnymi robotníkmi niektorého priemyselného závodu, ale ostali naďalej bývať na dedine, teda nepresťahovali sa z pôvodného bydliska do mesta, takže ostali naďalej vo zväzku tradičnej dedinskej spoločnosti. Do tretej kategórie patria rodiny, ktoré nezmenili svoje pôvodné (roľnícke) povolanie, zmena u nich nastala len v tom, že socializáciou alebo poštátnením pôdy sa stali družstevnými roľníkmi alebo zamestnancami väčšieho poľnohospodárskeho štátneho majetku. Do štvrtej kategórie patria všetci pôvodní mestskí obyvatelia (robotníci, bývalí mešťania, remeselníci, intelektuáli ap.), ktorých rady sa prílevom dedinského obyvateľstva rozšírili a takto nepriamo boli ovplyvnené súčasnou industrializáciou.

Súčasnú sociálno-hospodársku presunu a zmeny značne ovplyvnili tvárnosť tradičnej ľudovej kultúry. Pravda, zmeny ani tu nie sú rovnaké, v každej skupine vidíme určité rozdiely, hoci sú aj spoločné javy, ktoré sa rovnako prejavujú v jednej alebo v druhej kategórii. Takéto viditeľné javy sa ukazujú napr. v bývaní, odevu, strave. Sem možno zaradiť v okolí Košíc novopostavené „vinkľové“ alebo „štvorcové“ domy, stavanie letných kuchýň na dvore alebo umiestnenie kuchyne (tzv. *vaškuchne*) v novopostavených domoch v suteréne, zariadenia parádnych izieb, ozdobovanie frontu domu kachličkami, likvidovanie stavaných hospodárskych priestorov (stodôl, murovaných komôr), celého hospodárskeho dvora atď. Tieto príklady sú špecifické hlavne u ľudí, ktorí sa neodťahovali z pôvodnej obce a žijú naďalej na dedine. Skupina ľudí, ktorí sa odsťahovali zo svojho rodiska obyčajne do mesta a nasťahovali sa do nájomných domov, v novom prostredí musela sa skôr aklimatizovať, takže u nej vidíme už radikálnejšie zmeny. Tu sa často vymení nábytok, nenosí sa už tradičný odev, teda skôr sa zbavujú tradičných zvyklostí, návykov, skôr sa stierajú rodinné, príbuzenské a iné vzťahy.

Samozrejme, keď ide o mestské prostredie, v sídliskách dostávajú všetky výhody mestského bývania, ako sú služby obyvateľstvu, ústredné kúrenie, teplá

voda, plyn, hustejšia a komfortnejšia obchodná sieť, kultúrne prednášky, kino, divadlo, športové podujatia, výhodnejšia dopravná komunikácia ap. Spomenuté okolnosti značne ovplyvňujú nositeľov tradičnej ľudovej kultúry, takže po niekoľkých rokoch sa stávajú rovnocennými občanmi mesta a celej mestskej kultúry.

Tieto vnútorné (alebo aj vonkajšie) zmeny sa urýchľujú tým skôr, čím v kultúrnejšom prostredí býva, žije a pracuje nami sledovaný človek, rodina, a to či už na dedine alebo v samom meste.

Mechanizáciou poľnohospodárstva sa vyradujú z každodenného života dávnejšie používané ručné pracovné nástroje aj u družstevného roľníka. Už len v spomienkach žije srp, cep, kosák, vejačka, rošta ap. Ak pracovné nástroje nesúvisia so životom a prácou, sú odsúdené na zánik. Podobný osud čaká aj rôzne zvykoslavné prejavy, povery, ktoré v súčasnosti už nemajú živnú pôdu pre ďalšiu existenciu. Vezmime napríklad tradičné nosenie jedál ku kmotre. Tento zvyk bol donedávna veľmi zaužívaný a kultivovaný, z materiálov usudzujeme, že svoj vrchol dosiahol v čase I. ČSR; dnes je už odsúdený na zánik. Odkedy naše ženy rodia deti pod lekárske dozorom v nemocniciach alebo menších pôrodniciach, zvyk zaniká, lebo do pôrodnice sa už jedlá nenosia. Ešte zreteľnejšie sa javí tento prirodzený proces pri rôznych zvyklostiach, napr. i v jedálnom lístku štedrovečernej hostiny.

Štedrovečerná hostina je najintímnejšou hostinou rodiny. Jedlá a zvyky s ňou spojené sú také špecifické, že sa nám oplatí venovať im osobitnú pozornosť. Mnohé zvyky a povery majú ešte veľmi archaické, až do pohanských čias siahajúce korene, iné sa rozšírili už pod vplyvom kresťanstva. Niektoré jedlá a zvyky sú dodnes obľúbené, avšak mnohé iné, s poverami súvisiace zvyky vymierajú v dôsledku zvyšovania vzdelanosti a podmienok v novom prostredí (napríklad dnes sa už nenosí slama do izby, nestavia sa snop za stôl, neviažu sa nohy stola reťazou, nekladie sa pod stôl lemeš a sekera, ani gazdiná nesedí na lavici po celý čas hostiny, lebo tieto úkony už stratili svoju funkčnosť a zmysel. Zaniklo individuálne hospodárenie, gazdiná nepodsadzuje kvočku, ale kupuje vyliahnuté malé kurčatá z umelých liahní ap.). Zánik týchto zvyklostí úzko súvisí so zvýšením kultúrnej úrovne ľudu. Viera v povery i zastaralé zvyky strácajú svoj cieľ a nepraktizujú sa ďalej. Niektoré úkony (jedlá) sa často nahrádzajú inými, ktoré si ľudia prispôbujú dnešným potrebám.

Samozrejme, týmto nechcem tvrdiť, že všetky tradičné javy strácajú svoju predošlú funkčnosť. Mnohé tradičné zvyky, napr. štedrovečerné jedlá, napriek zmeneným podmienkam každodenného života sa naďalej udržiavajú, ba v niektorých prípadoch sa aj oživujú. K takýmto tradičným jedlám patria napríklad pri štedrovečernej hostine med, oblátky, cesnak, huby, kyslá kapusta, potom rôzne ovocie, opekance (obyčajne s makom), koláče ap.

Pri tejto príležitosti chcem spomenúť ešte dva pozoruhodné príklady, ktoré som zistil v posledných rokoch v Košiciach.

Ako som už uviedol, medzi štedrovečerné tradičné jedlá patria aj tzv. opekance, na východnom Slovensku nazývané *bobaľky*. Obyčajne sa konzumujú s makom. Na dedinách je to živý zvyk dodnes. V samom meste, u občanov-mešťanov

a remeselníkov, tento zvyk už strácal svoju obradovú funkčnosť. V posledných desaťročiach praktizovali ho len veľmi zriedkavo, obyčajne v nižších vrstvách mestských obyvateľov, hlavne na Huštákoach. V posledných piatich rokoch (odkedy sa uskutočňuje v okolí Košíc industrializácia) však konzumovanie bobaliiek s makom na štedrovečernej hostine aj v meste značne stúpa. Dopyt po tomto obradovom pečive sa vo všetkých predajniach z roka na rok zvyšuje, takže Východoslovenské pekárne a cukrárne v Košiciach ich museli v decembri každoročne zaradiť do výrobného plánu; dnes východoslovenské bobalky vyrába, hoci len sezónne, aj socialistický sektor. Oživenie konzumu tohto tradičného obradového pečiva pripisujeme novému prílevu dedinského obyvateľstva do mesta. Pozoruhodné je, že konzum bobaliiek značne stúpol i u bývalých starousadlíkov mesta.

Podobný vývoj sme mohli sledovať aj v konzume oblátok. Pred desiatimi rokmi dopyt po tomto obradovom pečive v samom meste bol minimálny a spotrebu stačili kryť i cukrárne. V posledných rokoch, keď sa obyvateľstvo mesta zdvojnásobilo, zvýšil sa aj dopyt po tomto pečive. Nikdy predtým nepredávali vynaliezaví ľudia toľko oblátok na uliciach ako v poslednom roku. Tento nezvyklý jav pripisujeme taktiež tradícii občanov, ktorí sa v posledných rokoch v dôsledku rýchlej industrializácie nasťahovali do Košíc. Domnievam sa, že našou úlohou bude takéto javy a ich intenzitu z roka na rok sledovať.

Pri pozorovaní rôznych javov a ich vzájomných vplyvov bude potrebné vždy dôsledne sledovať nielen vonkajšie, viditeľné prvky ľudskej kultúry, ale aj intímnejší proces vnútri človeka, jeho svetonáhľad, ktorý sa postupom času taktiež mení. Ide tu o hlbší psychoetnický alebo psychosociografický výskum našej spoločnosti. Na objasnenie problému uvediem príklad. Po ukončení socializácie pôdy, mechanizácie poľnohospodárstva a industrializácie nášho kraja dnešné dedinské obyvateľstvo už nie je také pripútané k pôde, ktorá prestala byť jeho jediným existenčným zdrojom výživy. Zmenili sa zastaralé názory, likvidovali sa triedne rozdiely a ekonomické hranice, ktoré donedávna tak ostro diferencovali našu dedinskú spoločnosť. Pri voľbe životného partnera už nehrá úlohu pôda, skrátka majetok, ale predovšetkým zdravie, pracovitosť, životaschopnosť a statočnosť. Tento príklad sám osebe vedie k poznaniu, že tu došlo k podstatnej zmene predovšetkým vnútri dedinského človeka. Odohral sa charakteristický vývojový proces, v rámci ktorého nielen jednotlivci, ale celá spoločnosť zmenila svoj svetonázor. Národopisci nesmú posudzovať tento proces len z jediného hľadiska. Musia poznať jeho východiskovú bázu, jednotlivé fázy vývoja a posledný stav; len tak sa stane naša veda historickou disciplínou.

Vyžaduje to, pravda, všestranné znalosti, pričom sa rozširuje aj oblasť bádania o také úseky, ktoré sú doteraz málo preskúmané (napríklad do programu patrí aj výskum kultúry robotníckej triedy, výskum minulosti a dnešného života mestských vrstiev obyvateľstva ap.). V danom prípade ide o osobitné, nové úlohy nielen v okolí Košíc, ale aj na celom Slovensku. Skôr než budeme o uvedených skutočnostiach diskutovať, musíme poznamenať, že stav, ktorý dnes v Košiciach a na ich okolí vidíme, nezrodil sa odrazu. Hoci ide o búrlivý vývoj, hoci-

jako už pokročil, ešte zďaleka ho nemôžeme považovať za ukončený. Preto na otázky industrializácie, na jej vplyvy od oslobodenia treba sa pozeráť ako na náčrt jednej etapy cesty, po ktorej musíme ďalej kráčať.

Problematika mestského národopisu

Z toho, čo sme doteraz povedali, vyplýva, že prebiehajúca industrializácia má vplyv nielen na život obyvateľov dedín, ale významne vplýva aj na mestské obyvateľstvo. Toto pôsobenie je vzájomné, obojstranné, sprevádzané postupným stieraním rozdielov medzi obyvateľstvom miest a dedín. Životná úroveň obyvateľov zaostalých dedín sa pozoruhodne zvýšila a silne sa priblížila k úrovni a spôsobu života v mestách. Dedinské obyvateľstvo, ktoré má v súvislosti s industrializáciou dobré pracovné príležitosti, stáva sa v posledných rokoch konzumentom mnohých priemyselných výrobkov a potravín, určených predtým výhradne mestskému obyvateľstvu, len jeho zámožnejšej časti (niektoré odevy, bytové doplnky, nábytok, rádiá, televízory, pekársky chlieb a pečivo, južné ovocie a i.). Moderné dopravné prostriedky (mocykle, autobusy, autá), zlepšená sieť ciest prispeli k postupnému odstraňovaniu územných a kultúrnych rozdielov medzi mestom a dedinou. Najnovšie k odstraňovaniu rozdielov prispievajú aj televízory. Všetky tieto okolnosti súvisia tu s industrializáciou a je teda oprávnené, ak ich etnografia priradí ako rovnocenné faktory k faktorom ostatným.

Tento proces je neobyčajne poučný v samých Košiciach, v meste, kde sa viacstoročné meštianske a robotnícke tradície miešajú s tradíciami obyvateľstva roľníckeho, prichádzajúceho do Košíc z dedín a premieňajúceho sa tu na robotníctvo. Je známe, že výskum tohto tematického okruhu je vedeckým problémom nielen v rozmeroch lokálnych, ale aj celoštátnych, ba je problémom skúmaným i v zahraničí. V posledných desaťročiach sa v našich domácich aj zahraničných odborných časopisoch objavilo množstvo štúdií a kníh k tejto problematike. Nebudeme ich tu uvádzať, domácu literatúru všetci poznáme, o výsledkoch zahraničných výskumov nám podávajú výborný prehľad doteraz publikované štúdie K. Fojtíka.*

Odborná etnografická literatúra západoeurópska, resp. nemecká zaraďuje štúdie z tohto odboru pod termín „Gegenwartsvolkskunde“ alebo „Stadtsvolkskunde“. No napriek tomu, že na túto tému existuje rozsiahla odborná etnografická literatúra nemecká aj inonárodná, nebola doteraz pre výskumy vypracovaná jednotná metodika, a to pravdepodobne preto, že výskumy sa považujú spravidla skôr za výskumy sociologické. Aj keď je toto tvrdenie do určitej miery oprávnené, predsa by nebolo správne vyhýbať sa riešeniu uvedených úloh. Domáce i zahraničné príklady ukazujú, že národopisný výskum miest (Stadtsvolkskunde) je v každom prípade úloha, ktorá má svoje oprávnenie a svoj význam, a to aj vtedy, keď sa týmito problémami zaoberá i kultúrna história

* K. Fojtík, *Problémy a metódy národopisného výskumu priemyselného mesta a oblasti*. Slov. národopis 1965, 413—428.

a sociografia. Táto úloha je mimoriadne dôležitá u nás na Slovensku, v krajine malých miest a mestečiek, kde takmer každé mesto malo v minulosti, a často má ešte aj v súčasnosti, určitý národopisný svojráz. Spomeňte si na hociktoré malé mesto na západnom Slovensku alebo na mestá stredoslovenské či východoslovenské. Nebudem ich tu menovať, hoci by bolo veľmi poučné zastaviť sa trocha pri každom z nich. Ostaňme pri spomenutých Košiciach, ktoré patrili až do nedávnej minulosti k malým mestám a ktoré ako stredisko obchodu a remesiel hrali po stáročia vedúcu úlohu v živote krajiny. Mešťania Košíc boli oddávna slobodnými obchodníkmi a remeselníkmi, postupne sa z nich oddelila skupina bohatších, patricijov, no väčšinu obyvateľstva tvorili slobodní obchodníci a majstri a popri nich tu žila aj mestská chudoba. V minulosti žili mešťania vnútri mesta chránenom mestskými hradbami, kým mestská chudoba a služobníctvo žijúce v poddanskom údele bývali skôr vonku, za mestskými hradbami, na Huštáku. Priznajme si úprimne, že v našej domácej odbornej literatúre sa z etnografického hľadiska ešte nik nezaoberal výskumom týchto spoločenských skupín žijúcich vnútri mestských hradieb či za mestskými hradbami, nepoznáme ich spôsob života, prácu, obydlie, odev, stravu, zvyky a obyčaje, ich spolunažívanie, symbiózu. Týmito otázkami sa nezaoberala ani kultúrna história.

Myslím, že etnografom by nezaškodilo bližšie sa oboznámiť s kultúrou, spôsobom života, vkusom a prácou týchto spoločenských skupín obyvateľstva miest ani v tom prípade, keď medzi nimi boli *mešťania*. Nespočetné príklady z Košíc dokazujú, že mešťania neboli vždy vykorisťovateľmi vyhýbajúcimi sa práci a požívajúcimi výsadné práva. Výsady získané od kráľovského dvora bolo treba si vyslúžiť, nadobudnúť húževnatou prácou. Košickí mešťania boli v minulosti šikovnými obchodníkmi a remeselníkmi s pomerne vysokou kultúrou, rozprávajúci štyrmi rečami. Stopy tejtoestskej a meštianskej kultúry nachádzame podnes na priečeliach meštianskych domov, na ich dvoroch a vnútornom zariadení. Svedčia o viacstoročnej pracovitej minulosti. V čelnej časti domu, smerujúcej na ulicu, býval obchodník alebo remeselník, pod bránou boli pivnice na uskladnenie vína, v časti vedúcej do dvora boli dielne, obydlia pre pomocníkov a učňov a skladištia na uskladnenie remeselných výrobkov. Dnes sú tieto domy očíslované, no v minulosti — a niekde ešte podnes — občania Košíc označovali jednotlivé domy podľa súčasných majiteľov (napr. dom Henszlmanov, Pauszov, Počátkov, Maurerov, Vitézov, Jakubovičov, Spielmannov, Haltenbergerov, Novellyov, Laszgalnerov, Aranyossyho, Melcerov, Törököv, Werferov atď.). Každý z týchto domov má svoju minulosť a históriu, bolo by zaujímavé ich zozbierať. Sporiví mešťania nestavali luxusné paláce. Košickí mešťania vlastnili v období feudalizmu okolo štyridsať východoslovenských dedín. Podľa ľudovej tradície nikdy nezneužívali svoju moc a obyvatelia týchto dedín žili vždy v pomeroch, ktoré v porovnaní s pomermi poddaných iných vrchností boli závideniahodné. Hoci medzi mešťanmi bola určitá majetková diferenciácia, pri požívaní výsad mali všetci rovnaké práva. Základom ich práva bolo vlastníctvo domu vo vnútornom priestore mesta. Kto vlastnil dom, hrdo sa mohol pred celým svetom vydávať za Košičana. Toto sebavedomie žije podnes vo vedomí mnohých mešťanov.

Do kategórie mešťanov patrili aj *ptačkári* (alebo *pluckári*). Bola to chudobnejšia časť obyvateľstva, mestská chudoba, ktorá nevlastnila domy, a neskôr sem patrili aj obyvatelia Huštáku. Tých, ktorí nepatrili ani do jednej z predchádzajúcich kategórií, nazývali Košičania *prišelec*, *odkundes* a *skadziruka-skadzinoha*. Uplynulo veľa desaťročí, kým sa takémuto prišielcovi podarilo preniknúť medzi Košičanov alebo ptačkárov. V uvádzaní podobných príkladov by som mohol pokračovať ďalej.

Uvedené skutočnosti dokazujú, že bádateľ, pracujúci na národopisnom výskume miest a zbierajúci údaje o miestnych spoločenských pomeroch, má k dispozícii bohatstvo materiálu. Tieto údaje sú dôležité aj preto, že v Košiciach ku skupine *starousadlíkov* pribúda nová časť robotníckeho obyvateľstva, regrutujúca sa z dedín. Toto prispôsobovanie sa má svojský priebeh, týmto problémom mali by sa zaoberať azda sociografi, kým úlohou etnografov by bolo skôr odhaľovanie minulosti.

Pri nastolení uvedených problémov musíme rozhodnúť, či vôbec konáme správne, ak zahrňujeme do programu našej práce výskum života a tradícií mestského obyvateľstva. Zo skúmania domácich i zahraničných analógií vyplýva, že národopisný výskum miest sa organicky zaraďuje do „syntetického“ pracovného programu etnografického výskumu. Diskutabilná stránka problému spočíva v posúdení metód a techniky výskumu a spolupráce s ostatnými vednými disciplínami (kultúrna história a sociografia). Predmetom diskusie je otázka, ktorá spoločenská skupina so svojou kultúrou a prácou má sa stať predmetom najintenzívnejšieho výskumu v národopisnom výskume miest. Vyskytli sa hlasy, ktoré navrhujú, aby sa ťažiskom národopisného výskumu miest stalo zbieranie materiálu o jednotlivých druhoch práce a remeslách. Veľmi diskutovanou témou sú vzájomné vzťahy a odlišnosti medzi kultúrou ľudovou a mestskou, meštianskou kultúrou, teda problém *gesunkenes Kulturgut*. Kolektívne posúdenie týchto otázok je veľmi dôležité aj preto, lebo máme veľa malých miest a každé z nich malo svoju svojskú „malomestskú spoločnosť“, svoje spoločenské skupiny, remeslá, tradície, ktoré sú veľmi často príbuzné tradíciám dedinského obyvateľstva, takže pri zbieraní materiálu k syntéze slovenskej ľudovej kultúry nemožno ich vynechať.

Veľa sme rozmýšľali nad úlohami cechových remesiel najmä v meste Košiciach, kde sa stretávame s ich veľkým množstvom. Medzi nimi mnohé pracovali nielen pre mesto, ale aj pre vidiek, ba boli aj remeslá, ktoré — hoci boli sústredené v meste — pracovali jedine pre vidieckych spotrebiteľov. Ich opísanie a zhrnutie je v súčasnosti veľmi naliehavou úlohou. Takýmto špeciálnym remeslom bolo kedysi krajčírstvo, ktoré malo v Košiciach tri varianty: nemecký, uhorský a sedliacky krajčír. Podobným remeslom bolo klobučníctvo, ktoré malo variant mestský a valalský. Do tejto kategórie patrili aj obuvníci a čižmári. Nechcem sa púšťať do podrobností, no pokladám za dôležité spomenúť, že vidiečania na okolí Košíc nenosili napr. rovnaké čižmy. O variantoch vedia podať vierohodné údaje už len najstarší mestskí čižmári. K slávnym košickým remeslám patrili kedysi mäsiari, pekári, údenári (s ich činnosťou súvisí produkovanie slávnej košickej

šunky v 19. stor.),* ďalej zámočníci, kováči, debnári, remenári a pod. Domnievam sa, že jednou z dôležitých a naliehavých úloh národopisného výskumu miest bude opísanie týchto remesiel.

No popri cechových remeslách pozornosť si zaslúžia aj príležitostné zamestnania. Kedysi boli po celej krajine vychýrení fiakristi a furmani. V súčasnosti poklesol ich počet na minimum. V minulosti sa regrutovali z poddaných roľníkov žijúcich na Huštáku. Vozili tovar košických remeselníkov najmä na jarmoky a víno košických obchodníkov do Poľska. Furmanské zamestnanie bolo kedysi veľmi dôležitým zamestnaním nášho ľudu (v Gemeri, Šariši a na Spiši boli celé dediny, ktoré z neho žili). O ich živote a zvykoch vieme veľmi málo. Údaje získané o furmanoch v Košiciach dokazujú, že hrali rovnako dôležitú úlohu ako pltníci a drotári. Opis ich vozov by si zaslúžil osobitnú monografickú prácu.

Zaujímavým druhom činnosti bolo v minulosti zamestnanie trhových predávačiek, tzv. kôf, regrutujúcich sa z radov mestskej chudoby. Stretávame sa s nimi podnes, no ich počet sa podstatne zmenšil. V súčasnosti predávajú iba kvety, liečivé rastliny, huby, zeleninu, lesné a poľné plody a semená. Košický trh si bez nich nemožno predstaviť. Sústreďujú sa najmä na predávanie kvetín. Je to ešte stredoveká mestská tradícia. Tieto ženy sú najlepšimi znalcami lesov na okolí Košíc, vedia, kde ktorá liečivá bylinka rastie a kedy kvitne. Poznajú huby a voľne rastúce rastliny. Ich zberný priestor siaha až po Vysoké Tatry, často zájdu do Gemera i do Nízkyh Tatier. Ich vedomosti z botaniky nemôžeme v nijakom prípade ponechať bez povšimnutia, v znalosti jedlých húb značne predstihujú i dedinské obyvateľstvo.

Ďalšími typickými postavami minulých spoločenských formácií boli slúžky v panských rodinách, prichádzajúce do mesta väčšinou z okolitých dedín. Po niekoľkých rokoch služby sa najčastejšie vrátili na dedinu. Po ukončení služby prinášali a rozširovali na vidieku mestské odevy, meštianske šaty, mestské piesne. Do tejto kategórie patrili aj tovariši a učňovia, na život a obyčaje ktorých sa ešte podnes mnohí pamätajú. Podľa rozprávania žijúcich starých majstrov v každom remesle boli iné zvyky pri prijímaní učňov, pri učení, vyučení, vandrovke, mládenčení a prijímaní za majstra. K jednotlivým remeslám sa viazali rôzne pasie, záujmy, napr. stolári chovali plemenné holuby, kamenári chovali lesné vtáky, učili ich spievať a vymieňali si ich medzi sebou, mäsiari boli chýrnyimi bitkármi, debnári a kolári boli povestnými hubármi, kováči chodievali na rybačku ap. Sú to všetko drobné, naoko bezvýznamné údaje, no takto zhromaždené predsa dokazujú, že aj mesto malo črty svojej tradície. Bolo by mylné tvrdiť, že by meštianstvo nemalo svoje tradície. Môžeme sa o tom presvedčiť, ak vojdeme do ktoréhokoľvek meštianskeho domu v Košiciach. S obmenami tejto meštianskej bytovej kultúry sa často stretávame i v bytoch robotníckych.

Nad týmto úkazom je potrebné sa zamyslieť už aj preto, lebo spoločné črty veľmi sťažujú ďalší výskum. Je nám všetkým známe, ako ťažko sa dá určiť hranica medzi remeselníkmi, drobným meštianstvom a dobre zarábajúcim

* M. M a r k u š, *Škvarkári z Košickej Novej Vsi*. Vlastivedný sborník I, Košice 1955, 172–203.

robotníctvom. Keďže nevidíme rozdiely v ich bývaní, odeve, strave, zvykoch, zábave ap., zo sociálneho a kultúrneho hľadiska musíme ich zaraďovať do jednej spoločnej skupiny, lebo sú nositeľmi tzv. mestskej kultúry.

Keby sme predsa chceli mestské obyvateľstvo rozčleniť do niekoľkých kategórií, museli by sme spôsob výskumu obohatiť o nové metódy. Materiál by sme museli zbierať formou kvantitatívneho výskumu chodiac od rodiny k rodine, aby sme aspoň približne spoľahlivo mohli formulovať rozdiely medzi jednotlivými kategóriami. Pri zbere údajov nezaobídeme sa bez pripravených dotazníkov, kartoték a testov, o ktorých vieme, že sú viac-menej pomocnými prostriedkami sociológie a nie národopisu.

Cieľom môjho príspevku nie je porovnávať úlohy a pracovné metódy národopisu a sociológie. Ako vieme, týmto problémom sa zaoberá bohatá zahraničná i domáca literatúra. V každom prípade nebude škodiť, ak pripomenieme, že by bolo načase, aby si národopisci a sociológovia raz sadli za stôl a predebatovali spoločné problémy, rozdelili si oblasti výskumu a vyjasnili početné pojmy, s ktorými narábame v oboch vedných disciplínach.

Z predneseného referátu sme mohli vidieť, že vplyvy industrializácie na ľudovú kultúru, tak ako v minulosti, aj v súčasnosti majú širokú škálu pôsobnosti. Videli sme, že vplyvy mali aj lokálne špecifiká a je nesporné, že sledovanie týchto javov je prvoradou úlohou našej vednej disciplíny. Ich výskum sa môže vykonávať komplexným alebo tematickým spôsobom. Doterajšie skúsenosti hovoria v prospech druhého spôsobu; hoci poskytujú parciálne výsledky, predsa dávajú dosť dobrú orientáciu pre tých, ktorí sa chcú bližšie oboznámiť s mnohými smermi vo vývine ľudovej kultúry, s obsahom a mierou jej zmien v súčasnosti.

Po prediskutovaní predchádzajúcej otázky by sa žiadalo povedať zopár slov o aspektoch spracovania zozbieraného materiálu. Dávam na uváženie, či máme použiť pri spracovaní aj aspekty historického národopisu, t. j. skúmať i historické príčiny, vznik, súvislosti a význam skúmaných javov v rámci celej ľudovej kultúry, alebo sa uspokojíme len so zachytením a opisom recentného materiálu dneška a komentovaním zmien, ktoré nastali. Tieto zásadné otázky rozhodne patria do diskusie o problematike výskumu súčasnosti. Nezaškodí, ak si v tejto súvislosti prediskutujeme aj program a obsah zberu materiálu a presnejšie formulujeme pojmy, ako ľud, kultúra, etnikum, špecifikum ap.

Pri sledovaní otázok vplyvu industrializácie na ľudovú kultúru sa objavuje otázka: Kultúra ktorých spoločenských kategórií je hlavným predmetom nášho výskumu? V rámci tejto témy musíme prediskutovať aj problematiku národopisného výskumu miest, doteraz málo preskúmanú, ďalej obsah kultúry bývalých a dnešných zložiek mestského obyvateľstva (mešťania, robotníci) a konečne význam slovenských mestečiek v našej ľudovej kultúre.

Znova prízvukujem, že výskumník, ktorý skúma vplyv industrializácie na ľudovú kultúru, vidí hlboký význam najužšej spolupráce národopisu so sociológiou. Myslím, že o spôsobe spolupráce by sme mali tiež diskutovať.

Zusammenfassung

Dr. M. Markuš behandelt in der Einleitung seines Vortrages den Begriff und die Probleme der Volkskultur im klassischen und im heutigen modernen Sinne. Er befasst sich intensiv mit der allgemeinen Industrialisierung, mit ihrem Beginn und weiterer Entwicklung. Er stellt fest, dass bei uns der Einfluss der Industrialisierung auf die Volkskultur schon im 19. Jahrhundert begonnen hat. Natürlich sind diese Einflüsse stellenweise verschieden. Wir können feststellen, dass die tiefgehendsten Veränderungen heutzutage besonders in denjenigen Gegenden aufzuweisen sind, in denen in den letzten Jahren grössere Industrieunternehmungen aufgestellt wurden. Diese Veränderungen äussern sich in erster Linie in der Art des Wohnens, in der Ernährung, in der Tracht und der Tradition des Familien- und Gesellschaftslebens, — doch auch da nicht in gleicher Weise. Laut der Erfahrungen in der Umgebung von *Košice* können wir diese Veränderungen in vier Kategorien einreihen, die sich auf die Gesellschaft, auf Beruf, auf das Alter und den Wohnort beziehen. Zu beachten sind auch diejenigen Feststellungen, mit denen sich dr. M. Markuš im gegenseitigen Aufeinanderwirken der Land- und der Stadtbevölkerung befasst. Mit der Übersiedlung der Landbewohner in die Stadt wurden solche Volkstraditionen lebendig, die bei den Städtern schon im Aussterben begriffen waren. Mit der Verbreitung der technischen Zivilisation auf den Dörfern haben sich die Erscheinungen des städtischen Kulturlebens eingebürgert.

Bemerkenswert sind auch die bei der Stadtvölkunde-Forschung verklungenen Feststellungen des Autors. Hier hat er besonders die Bedeutung und Rolle der slowakischen „*Kleinstädte*“ in der nahen und fernerer Vergangenheit hervorgehoben. Die meisten Beispiele entnahm er der Vergangenheit von *Košice*, sprach auch über die Symbiose der Bürger und Arbeiter, weiter über das Leben der einstigen Zünfte, Meister, Kaufleute, Fuhrleute usw., deren Gewohnheiten und Überlieferungen sich organisch in die Gesamtheit der slowakischen Volkskultur eingliedern.

Wenn wir den Traditionen der slowakischen Ethnographie treu bleiben wollen, dann müssen wir bei den weiteren Forschungen auf alle Fälle auch die Fragen der Stadt-Völkunde-Forschung in Betracht ziehen. Dadurch werden dem slowakischen Forscher nicht nur neue Aufgaben auferlegt, sondern die Anwendung neuer Methoden in der Forschung werden notwendig, so wird die gewohnte geschichtliche Forschungsarbeit mit neuen ethno-soziologischen Methoden bereichert. Diese Arbeit bedingt aber die engste Zusammenarbeit der Soziologie und der Ethnographie.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XIV, 1966, № 4

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Боžена Филова и Вера Носáľова

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang XIV, 1966, Nr. 4. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XIV, 1966, No 4.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné XIV, 1966, No. 4. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIV, 1966, číslo 4. — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: prof. dr. Rudolf Bednárik, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emilia Horváthová,
dr. Soňa Kovačevičová, dr. Jaroslav Kramařík, dr. Michal Markuš, dr. Ján Mjartan, prom.

hist., Štefan Mruškovič, doc. dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloššáková

Technická redaktorka L. Haplová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-06*61374

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vyhovája PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966